

Кіркоська І. С.,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри романської філології

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ФУТУРАЛЬНОСТІ З ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ ПСИХОСИСТЕМАТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Анотація. Стаття присвячена інтерпретації категорії футуральності в сучасній французькій мові з позиції теорії психосистематики. Розглядаються основні питання позиційної лінгвістики стосовно формування дієслів майбутнього часу французької мови. Вивчаються випадки вживання теперішнього часу замість майбутнього. Досліджується футуральна семантика дійсного та бажального способів.

Ключові слова: футуральність, психосистематика, позиційна лінгвістика, мова/мислення, мова/мовлення, механізми саморегулювальної свідомості, механізми переходу, синергетика.

Постановка проблеми. На сучасному етапі вивчення граматичних форм лінгвістів цікавлять питання, пов'язані з дослідженнями системи мови. Саме дослідження системних явищ мови, причин, що впливають на її «конфігурацію», знаходяться в центрі таких галузей лінгвістики, як теорія психосистематики та психомеханіки Г. Гійома, когнітивна лінгвістика й психолінгвістика.

Актуальність теми статті пояснюється інтегративними тенденціями розвитку мовознавства і спрямованістю сучасної лінгвістики на впровадження новітніх підходів до вивчення різних мовних явищ, у тому числі тих, які стосуються форм дієслова.

Мета статті полягає у визначенні специфіки категорії футуральності в сучасній французькій мові з позиції теорії психосистематики Г. Гійома.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- з'ясувати основні підходи до вивчення категорії майбутнього часу в позиційній лінгвістиці Г. Гійома;
- дослідити етапи становлення категорії футуральності в сучасній французькій мові в термінах теорії психосистематики;
- виявити тенденції розвитку французької мовної системи щодо вживання засобів передання майбутнього часу.

Об'єктом дослідження є категорія футуральності в сучасній французькій мові. Предметом є специфіка категорії футуральності у французькій мовній системі.

Виклад основного матеріалу дослідження. За влучним твердженням Е. Падучевої, час – це первинна дейктична категорія. Носієм теперішнього часу є мовець (теперішній час задається моментом мовлення). Від теперішнього часу відраховується минуле (ретроспективний ракурс) і майбутнє (проспективний ракурс) [4, с. 16]. Зрозуміло, що міркування про майбутнє істотно відрізняються від тверджень про минуле: минуле є визначеним, його можливо спостерігати (або можливо було спостерігати), а висловлювання про майбутнє – це завжди якоюсь мірою гіпотеза, передбачення. Тому питання інтерпретації

майбутнього часу стосується двох аспектів, що характеризують мову: модального та аспектуального. Перше пов'язане з переомиленням утворень, що позначали побажання, можливість, спонукальність або перспективу майбутньої дії, а друге – із доконаним видом або семантикою початку дії.

У межах статті ми спробуємо запропонувати власну модель формування майбутнього часу в сучасній французькій мові з позиції теорії психосистематики та психомеханіки Г. Гійома. Перш ніж перейти до самої моделі, насамперед хотілося б обґрунтувати доцільність застосування саме цієї теорії до інтерпретації майбутнього часу.

Як відомо, майбутній час є не в кожній мові. Наприклад, в естонській мові майбутній час формально утворюється за допомогою теперішнього часу й додавання обставин часу, що вказує на момент дії в майбутньому, наприклад: *ma kirjutun homme – я пишу або я напишу завтра*. А в іспанській мові майбутній простий час є «непопулярним» граматичним часом, його функцію виконує так звана «граматична перифраза», що утворюються за допомогою дієслова, наприклад: *ir a + inf – voy a escribir la carta*. Та й в інших мовах, особливо романської мовної групи, функцію майбутнього виконує теперішній час, наприклад: *Demain je vais me promener*. Невисвітленими до сьогодні залишаються питання про еволюцію дієслівних засобів вираження категорії футуральної семантики в сучасних романських мовах. Крім того, спостерігаються значні розходження в оформленні майбутнього часу навіть між спорідненими мовами, а іноді й існування в одній мові паралельних форм або несвідомого неживання «спеціальної» форми майбутнього часу *Futuro simple* в іспанській мові на користь *Presente* (*Vendré mañana* або *Mañana te voy – завтра я прийду або завтра я приїду*).

На нашу думку, такий стан пов'язаний, з одного боку, з тим, що, порівняно з минулим і теперішнім граматичними часами, майбутній час належить до так званих «пізніх граматичних утворень», а з іншого – з тим, що процеси утворення, усталення та функціонування граматичних форм тісно пов'язані з так званими «психомеханізмами» у свідомості носіїв мови, які регулюють життєздатність або нежиттєздатність певних явищ. Саме тому для дослідження категорії футуральності ми звернемося до наукової спадщини видатного французького лінгвіста Г. Гійома.

Феномен «саморегулювальної свідомості» зараз досліджується багатьма спеціалістами суміжних галузей знань – психологією, педагогікою й, звичайно, лінгвістикою. Когнітивна психологія, визнаючи експериментальні факти, а не окремі міркування, відіграла вирішальну роль у розумінні того, що весь зміст свідомості в межах теперішнього часу не можна ототожнювати зі змістом, який усвідомлюється. Результати експери-

ментів свідчать про те, що свідомість має «латентний зміст», про який неможливо судити в жоден момент мовлення, що слідує за моментом його існування у свідомості. Тому, на думку А. Агафонова, до неусвідомлюваних явищ варто зарахувати й неусвідомлюваний зміст свідомості [1, с. 106].

Дуже важливу функцію в теорії Г. Гійома виконує розмежування між психосистематикою мови та психомеханікою мови. Таке розрізнення ілюструє ставлення Г. Гійома до проблеми співвіднесеності мови й мислення. Г. Гійом відходить від традиційної постановки питання: чи є тотожними мова та мовлення і, якщо ні, то де і як вони перетинаються? Г. Гійом удається до зовсім іншої постановки питання: він розрізняє власне мислення й можливість мисленнєвого самоконтролю. Згідно з Г. Гійомом, мова – це механізм мислення для перехоплення власної діяльності. Тому те, що ми відкриваємо, досліджуючи мову, і є «механізми перехоплення», перехоплення мисленням самого себе. Психосистематика досліджує не відношення між мовою та мисленням, а певні готові механізми, якими володіє мислення для перехоплення самого себе. І якщо мова являє собою систему засобів, що «породжуються» мисленням для миттєвого перехоплення власної діяльності, то вивчення мови опосередковано призводить нас до пізнання мислення вербального. «Механічний», згідно з Г. Гійомом, означає, що мовленнєва діяльність у своїй основі має психічні процеси, які реально протікають [2; 6; 7]. Реальне, видиме буття, мова знаходить тільки в мовленні. Саме в мовленнєвих актах інтегруються властивості мови й мовлення. Інтеграція мови й мовлення бере свій початок у провербальний період, основою якого є діалектичне співвідношення мова/мислення [3, с. 9].

На думку Л. Скреліної, лінгвістика Г. Гійома протиставляється всім відомим теоретичним концепціям насамперед особливістю підходу до одиниць мови як таких, що володіють позиційною (системною) характеристикою [7, с. 27]. Г. Гійом не заперечує необхідність спостереження за формами та їхнім уживанням, але й не перебільшує важливості емпіричних даних. Аналіз мовленнєвих уживань граматичних форм майбутнього часу у французькій мові – усього лише засіб розкриття їхньої сутності, а отже, тих «позицій», які вони займають в онтологічному діалектичному співвідношенні мови та мислення. Використання граматичних форм майбутнього часу зумовлено їхнім позиційним значенням, яке покладене в основу контекстних або семантичних випадків уживання.

Так, наприклад, можливість використання *Futur simple* або *Présent* для позначення дії в майбутньому свідчить про їхню певну функціонально-семантичну близькість на шкалі майбутніх часів дійсного способу. Це дає змогу говорити про синонімію або, точніше, квазісинонімію цих форм. Майбутню дію у французькій мові можна сказати в такий спосіб:

a) *Demain Jacques arrive.* – Завтра Жак повертається/повернеться;

або

b) *Demain Jacques arrivera.* – Завтра Жак повернеться.

На перший погляд обидві фрази з граматичного погляду майже правильні. Проаналізуємо кожну з них окремо.

Фраза а). Згідно з Г. Гійомом, у презенсі відображається реальний плин часу. Час, який ще не настав (майбутній), залишається статичним, а для правильної декорації висловлювання тут ужито обставину часу, що належить до майбутнього (*demain*). Отже, інтерпретація фрази залишається коректною для слухача – Жак прийде завтра. За такого розуміння резуль-

тат дії стане відомим тільки за умови переходу теперішнього часу зі стану гіпотези, планування дії в майбутньому в минуле, коли він стане минулим.

Фраза б). Уживання *Futur Simple* скоріше зумовлюється контекстуальними характеристиками акту мовлення. Обставина часу *demain* дає сигнал мовцю про те, що йтиметься про майбутнє, а отже, він свідомо робить свій вибір на користь *Futur Simple*. Маємо припустити, що з погляду позиційної лінгвістики Г. Гійома такий вибір є дещо штучним. Фраза виявляється перевантаженою завданням передати факт дії, яка повинна відбутися в майбутньому, адже на її можливе здійснення вказує обставина часу *demain*.

Як бачимо, ідея Г. Гійома про семантичну межу між означувальним є дуже цінною стосовно позиції кожного означуваного в системі. Існування такої межі передбачає можливий перехід однієї мовної сутності в іншу, що визначає випадки контекстної синонімії (або, скоріше, квазісинонімії).

Г. Хакен, пояснюючи поняття «саморегульовальна система», наголошує на тому, що вона є такою, яка без специфічного впливу ззовні набуває якоїсь просторової, часової й функціональної структури. Під специфічним зовнішнім впливом він розуміє такий вплив, який нав'язує системі структуру або функціонування [8, с. 28–29]. Г. Хакен, розмірковуючи над визначенням терміна «синергетика», акцентує увагу на взаємодії частин деякого цілого, яка генерує розвиток цього цілого шляхом самоорганізації його частин. Отже, уживання двох граматичних часів (*Future simple* та *Présent*) для позначення дії в майбутньому може призвести, по-перше, до подальшої зміни їхнього функціонально-семантичного статусу, а по-друге, до виникнення нових семантичних відхилень у плані еволюції дієслівних засобів вираження футуральної семантики у французькій мові. На думку М. Поповича, перспектива дослідження мови як синергетичної єдності є привабливою та може виявитися продуктивною, якщо розглядати її в історичному ракурсі й у тісній єдності з нейролінгвістичними характеристиками носіїв мови, які власне й визначають способи та шляхи її системної еволюції [5, с. 29].

Позиційні характеристики граматичних форм із семантикою футуральності розглядалися Г. Гійомом на матеріалі різних способів. Він вивчав уживання дійсного способу у зв'язку із комунікативним завданням, що спирається на позиційні характеристики форм цих способів. Форми індикативу належать до царини вірогідного, форми бажального способу – до царини можливого, але обидві мають проспективну семантику. Наприклад:

Il est probable qu'il viendra – Вірогідно, він прийде.

Il est possible qu'il vienne – Можливо, він прийде.

У психосистематичі, де вживання форм пояснюється тільки з огляду на їхню системну позицію, вибір на користь *Indicatif* або *Subjonctif* продиктований послідовністю смислів – від можливого до вірогідного. У плані хроногенезу бажальний спосіб передує дійсному. Особливістю французької мови, згідно з Г. Гійомом, є послідовність «від можливого до вірогідного», що розділяється доволі крихкою та суб'єктивною межею. Ця послідовність може бути змінена, тобто до думки про можливе можна йти через ідею вірогідного. У дотриманні або недотриманні первинної системної послідовності смислів можливого й вірогідного приховане підґрунтя для вживання в мовленні бажального та/або дійсного способів. Якщо думка рухається від можливого до вірогідного, то ця послідовність відповідає

системним умовам французької мови. Вірогідність певної події розглядається через її можливість, у плані гіпотези, за межами часових характеристик. Поріг, який розділяє ідею можливого й вірогідного, залишається не перетнутим. Такий рух думки на рівні глибинних структур втілюється на рівні поверхневих граматичних структур у вигляді фрази типу: *Il est possible qu'il vienne*.

Безпосередня близькість уявлень про можливе та вірогідне пояснює їхню інверсію, за якої рух думки йде від вірогідного до можливого. У такому випадку, коли розгляд факту починається з його вірогідності й закінчується його оцінкою як можливо-го, мовленнєва реалізація такого інвертованого уявлення самих ідей вірогідного та можливого отримує таке оформлення: *Il est probable qu'il viendra*. Гіпотеза розглядається через свою вірогідність. За такого позначення в думках вірогіднісного характеру події, яка передбачається, вираз гіпотези передається у формах індикатива. Семантичні формули, які наводить Г. Гійом, пояснюючи вибір граматичного способу, можливо перевести в царину модально-фактальних відносин і тоді вибір бажального способу відповідає формулі:

а) можливість → вірогідність = бажальний спосіб.

Вибір дійсного способу відповідає формулі:

б) вірогідність → можливість = дійсний спосіб.

Різний модус спричинить відмінності в оформленні дикту-му після структурно ідентичних конструкцій [7, с. 30]:

$\left\{ \begin{array}{l} \text{viene} \\ \text{J'attends qu'il} \\ \text{viendra.} \end{array} \right.$

Висновки. Отже, з урахуванням викладеного вище можемо підсумувати таке:

1. Відповідно до теорії психосистематики, кожній мовній формі притаманна своя системна позиція, своє значення, яке передбачає різні контекстні варіації. Якби не були ці контекстні вживання, жодне з них не суперечить фундаментальному значенню форми. Це означає, що первинне мовне значення, зберігаючи своє позиційне значення, здатне розкривати й набувати вторинні мовленнєві значення (наприклад, *Présent* для позначення дії в майбутньому).

2. Принципи організації людської мови як феномена є єдиними для кожної окремої національної мови. Функціонування національної мови має часові характеристики, а оригінальність національних мов визначається, з одного боку, фундаментальною системою операцій, що напружувала мова, а з іншого – впливом користувачів, які приймають остаточне рішення щодо життєздатності або нежиттєздатності певних граматичних форм у рідній мові.

3. Для вираження категорії футуральності в сучасній французькій мові існує низка засобів, але вже сьогодні можна зробити припущення про ймовірний зсув мовної системи на користь спрощення плану вираження дії в майбутньому. Так, для вираження маркованої та немаркованої дії в майбутньому французька мова тяжіє до використання *Présent de l'Indicatif* замість *Futur Simple*.

Література:

1. Агафонов А.Ю. Когнитивная психомеханика сознания или как сознание неосознанно принимает решения об осознании / А.Ю. Агафонов. – Самара : ИД «Бахнах-М», 2007. – 336 с.
2. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом ; общ. ред., послесловие и коммент. Л.М. Скредлиной. – М. : Прогресс, 1992. – 224 с.
3. Минкин Л.М. Феноменология, эпистемология, психосистематика и психомеханика языка / Л.М. Минкин // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2009. – Т. 12. – № 1. – С. 7–24.
4. Падучева Е.В. Зеркальная симметрия прошедшего и будущего: фигура наблюдателя / Е.В. Падучева // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 2010. – № 3. – С. 16–20.
5. Попович М.М. Чи належить мовна система до класу саморегулюючих систем? / М.М. Попович // Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства : матеріали четвертої Всеукраїнської наукової конференції романістів. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – С. 24–30.
6. Скредина Л.М. Рекомендации к спецсеминару по системе языка и речевой деятельности / Л.М. Скредина. – Архангельск : Изд-во Архангельского ун-та им. М. Ломоносова, 1986. – 68 с.
7. Скредина Л.М. Систематика языка и речевой деятельности / Л.М. Скредина. – Л., 1980. – 38 с.
8. Хакен Г. Информация и самоорганизация: макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен ; пер с англ. Ю.А. Данилова. – М. : Мир, 1991. – 240 с.

Кирковская И. С. Интерпретация категории футуральности из позиций теории психосистематики (на материале французского языка)

Аннотация. Статья посвящена интерпретации категории футуральности в современном французском языке из позиций теории психосистематики. Рассматриваются основные вопросы позиционной лингвистики относительно формирования глаголов будущего времени французского языка. Изучаются случаи употребления настоящего времени вместо будущего. Исследуется футуральная семантика изъявительного наклонения и оптатива.

Ключевые слова: футуральность, психосистематика, позиционная лингвистика, язык/мышление, язык/речь, механизмы саморегулирующего сознания, механизмы перехвата, синергетика.

Kirkovska I. Interpretation of the futurity category from the perspective of psychosystematics theory (based on the French language)

Summary. The article is devoted to futurity interpretation in the modern French language from the perspective of psychosystematics. The article focuses on the main issues of positional linguistics concerning verb formation of the future tense in the French language. The research studies the cases of the present tense usage instead of the future. The work also analyses the futural semantics of the indicative and optative moods.

Key words: futurity, psychosystematics, positional linguistics, language/thinking, language/speech, mechanisms of self-regulating consciousness, mechanisms of interception, synergetics.